LUMINISTUL SAMUIL VULCAN

(Crîmpeie inedite)

de
IOAN CHINDRIȘ

Dacă Blajul este considerat, pe bună dreptate, pepiniera în care s-au odrăslit reprezentanții de frunte ai luminismului românesc, nu mai puțin ar fi cazul să i se evidențieze cetății de la fruntariile vestice ale țării, Oradea, rolul de placă turnantă în dinamica marelui curent spiritual de la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul celui următor. Dealtminteri, din scrieri și exprimări sporadice de păreri, îndeobște cunoscute, se poate reconstitui, plus-minus, o astfel de afirmație, care nu trebuie considerată nici șocantă, nici curtenitoare.

Într-adevăr, Oradea se găsea, în perioada amintită, la răscrucea unor importante drumuri ce legau, economic dar mai cu seamă spiritual, centrul de răsăritul Europei, habitatul banato-iliric de lumea ruteană din extrema nordică a Imperiului Austriac. Parcurgînd întinse ținuturi românești, aceste căi de comunicare își lăsau amprenta asupra vieții sociale din Banat, Biharia, Sătmar sau Maramureș, imprimînd peisajului un aspect european mult mai subliniat decît în Transilvania istorică, bunăoară, ori din alte provincii românești. Observația lui Dinicu Golescu din *Însemnare a călătoriei mele . . .*[1] este esențială în acest sens: „Toate aceste cîmpuri sînt semănate cu grîu, ovăz și porumb, și livezi de fîn. Un asemenea loc, de ar fi în țara noastră [Țara Românească — n.ns.], nu numai nu l-ar sămăna, ci ar fugi de el ca de cel mai mare vrășmaș".

Pe cît de bărbătește s-au luat locuitorii Bihariei la trîntă cu vitregia dezolantă a pustiei, veritabilă prelungire geografică a legendarei Campus cumanorum în moșia lui Glad și Menumorut, pe atît de îndrăzneți s-au arătat ei și în sfera ideilor. Luminismul românesc, dar și cel maghiar, a avut la Oradea o priză fidelă și, comparativ să zicem cu Blajul, mai substanțială, cu inspirație nu doar din Auklarungul german, dar și din ideologia franceză a epocii, pe care o cunoaștem ca radicală și incendiară. După cercetări autorizate[2], Oradea a fost centrul de polarizare a mișcării

---

[1] Vezi ediția Petre V. Haneș, București, 1915, p. 18—19.

[2] Jancso Elemér, *A magyar irodalom a felvilágosodás korában*, București, 1969, p. 249—251.

https://biblioteca-digitala.ro

iacobine maghiare în Partium, unde au activat mari personalităţi liber cugetătoare ca Bessenyei György sau Kazinczy Ferenc. Cînd Gheorghe Şincai soseşte la Oradea, în 1803, îl cunoştea de pe acum pe omul-cheie al iacobinismului cultural maghiar din Transilvania, învăţatul Aranka György. Adîncimea relaţiilor lui Şincai cu acesta este încă un mister de competenţa viitoarelor cercetări, dar, la sosirea în Oradea, marele nostru istoric intră aproape instantaneu în legătură cu literaţi mai mari sau mai modeşti, care continuau în subsidiar eforturile direcţionate de radicali. Spunem „în subsidiar", fiindcă fruntaşii politici ai iacobinismului maghiar erau, la acea dată, morţi sau în grea detenţiune[3], iar pe întinsul imperiului îşi făcea simţită duritatea, mîna de fier a restauraţiei. În aceste condiţii, cărturarii orădeni ai vremii, un Mihail Tertina sau Ladislau Nagy de Perecsén s-au repliat în limitele unui subterfugiu cultural, caracteristic tuturor momentelor de depresiune politică. În binecunoscuta *Orodiadă*[4] a lui Ladislau Nagy îşi va tipări Şincai opera sa autobiografică, *Elegia*[5], în timp ce pe Tertina îl numeşte „scumpul prieten". Despre relaţiile sale cu Mihail Tertina, există în *Elegie* un vers prea puţin băgat în seamă, cu toate că sare în ochi de la prima vedere: „De revoluţie mult am vorbit noi împreună". Iată, aşadar, principalul subiect de conversaţie în Oradea anului 1803, care convergea acum în jurul unui mare istoric român.

Primirea lui Şincai de către intelectualii români din Oradea: episcopul Ignatie Darabant, canonicul Samuil Vulcan, apoi Ioan Corneli, Nicolae Vitéz, Simion Bran şi alţii a fost cu atît mai călduroasă. Dar se pune întrebarea: să fi fost vorba doar de prietenia arătată duşmanului declarat al propriului duşman? Se ştie că episcopul Darabant a fost rivalul învins al episcopului Ioan Bob de la Blaj, care tocmai se răfuise cu autorul *Hronicii românilor*. Dar episcopul greco-catolic de Oradea, înaltă persoană în ierarhia Imperiului Austriac, nu-şi putea asuma gestul pur sentimental de a-l „oploşi" pe omul alungat din Blaj sub acuzaţia de revoluţionarism, şi care, venit la Oradea, discută cu discipolii ascunşi ai lui Ignaţiu Martinovici despre Revoluţia franceză şi despre reformele — atît de urîte Curtii din Viena! — ale lui Napoleon. În comportamentul orădenilor credem că se simte acea nuanţă aparte de gest liber faţă cu rigoarea politicii oficiale, specifică cercurilor intelectuale din Ungaria, şi care în Transilvania era un lucru nepasabil. Oradea a facilitat legăturile luminiştilor transilvăneni

---

[3] Vezi Eckhardt Sándor, *A francia forradalom eszméi Magyarországon*, Budapesta, 1924; Kató István, *A jakobinus mozgalom*, Budapesta, 1952; Jancsó Elemér, *Magyarországi és erdélyi jakobinusok*, în *Igaz szó*, 1954; Benda Kálmán, *Magyar jakobinusok*, Budapesta, 1957.

[4] *Ladislai Nagy de Peretsen, nobilis Hung. Magno-Varadiensis, Comitatus Aradiensis iurati adsessoris et ducalis Mineralogicae Societatis Jenensis sodalis Orodias*, Oradea, 1804.

[5] *Elegia Nobilis Transilvani, Georgii Sinkai de Eodem, AA.LL. Philos. et SS. Theol. Doctoris Romani, in Magno Transilvaniae Principatu Scholarum Vernacularum Valachico-Catholicarum Emeriti Directoris, data ad Auctarem Orodiadis, Magno-Varadino ipso Festo Die S. Michaelis Archangeli A. 1803, ex Episcopali Darabanthiano Tusculano.*

https://biblioteca-digitala.ro

cu mica dar importanta enclavă românească din Pesta şi, mai ales, cu Tipografia „Crăieştii Universităţi Ungureşti", instituţie de referinţă pentru istoria literaturii noastre moderne. Prin strădania celor doi mari arhierei orădeni, Ignatie Darabant şi Samuil Vulcan, activitatea de tipărire a cărţilor româneşti în capitala Ungariei *se naţionalizează,* prin implantarea în munca de revizuire şi corectură, a celor mai învăţaţi bărbaţi români ai vremii şi corifeii luminismului românesc totodată. În acest fel, una dintre modernele tipografii ale Europei devine, în parte, instituţie *românească,* graţie modului inteligent în care episcopii din Oradea au ştiut să interpreteze dispoziţiile cezaro-crăieşti referitoare la profilul tipografiei[6]. Mai apoi, nu e lipsit de semnificaţie faptul că opere de seamă ale luminismului românesc, printre care *Hronica* lui Şincai, s-au păstrat şi s-au pus în valoare prin Oradea sau prin sateliţii acestui centru cultural, fie că este vorba de Ioan Corneli, Alexandru Gavra, Ioan Mărcuţiu sau Gherman Vida.

Rolul de focar luminist pe care l-a jucat Oradea în anii de culminaţie a curentului, dar şi de diaspora a ideologiei acestuia este şi mai subliniat sub Samuil Vulcan, urmaşul lui Ignatie Darabant în scaunul episcopal greco-catolic. Activitatea acestui cărturar de excepţie este relativ bine cunoscută[7], deşi unele revelaţii de arhivă vin să-i contureze profilul în detalii din ce în ce mai elocvente. Este, de pildă, cazul unei epistole-circulară pe care Samuil Vulcan o adresează, la 27 noiembrie 1823, protopopului George Illyés din Giriş şi celorlalţi protopopi din dieceză. Cu totul necunoscută pînă acum[8], epistola e un document caracteristic lumi-

---

[6] Andrei Weress, *Tipografia crăiască din Buda,* în *Boabe de grîu,* III, 1932, p. 593 şi urm.

[7] Gheorghe Şincai, *Adplansus, que Illustrissimo, ac Reverendissimo Domino Samueli Vulkan Graeco-catholico Episcopo Magno-Varadiensi etc. In Exordio Pastoralis suae Dignitatis Omnigenam Felicitatem precantur. Sui Tribus Linguis valachica, hungarica et latina. Budae, Typis Regiae Universitatis Hungaricae, 1806;* Joannes Millakovich, *Memoria Excellentissimi, Illustrimi ac Reverendissimi Domini Samuelis Vulcan, Almae Dioecesis Magno-Varadiensis Gr. R. Catholicorum Episcopi, et S.C. et R.A. Majestatis Actuali Intimi Status Consiliarii. In tessaram gratae patriae die 20. Decembris, 1839. Edita a Joanne Nep. Millakovich, jurato Causarum F.U. Advocato. Quinque-Ecclesiis, Typis Lycei Episcopalis; Oradia M[are] 3 ian.* 1840, în *Foaie pentru minte, inimă şi literatură,* 1840, p. 47—48 (necrolog); *Vulkán Sámuel,* în *Társalkodo,* IX, 1840, p. 165 (necrolog semnat Gálborg); *Samoil Vulcan,* notă omagială în *Gazeta de Transilvania,* III, 1840, p. 14; Pavel Vasici, *O dechiaraţie dorită,* în *Foaie pentru minte...,* 1843, p. 198—200; Papp Szilágyi József, *Vulkán Sámuel nagyváradi görög szert. egyházm. püspöke,* în *Religió és Nevelés,* II, 1843, nr. 3; Ioan Munteanu, *Samuil Vulcan, episcopul românesc de la Oradia Mare,* în *Foaie pentru minte...,* 1843, p. 172—173; Ioan Ardelean, *Samuil Vulcan şi fraţii neuniţi,* în *Unirea,* XI, 1901, nr. 32; C. Pavel, *Episcopul Samuil Vulcan (1758—1839),* în *Raport despre Gimnasiul superior greco-catolic de Beiuş,* 1907—1908, p .3—10; *Memoria lui Vulcan în Beiuş,* în *Răvaşul,* VI, 1908, p. 690—693; Iacob Radu, *Samuil Vulcan, episcopul român unit al Orăzii Mari (1806—1839) şi biserica ortodoxă română,* Oradea, 1925; Vasile Bolca, *Episcopul Samuil Vulcan al Orăzii,* Oradea, 1939.

[8] Originalul scrisorii se află la Arhivele Statului din Cluj-Napoca, Fond Blaj. Colecţia de documente, nr. 1177.

https://biblioteca-digitala.ro

nist, prin întregul ei conţinut, care este un apel pentru sprijinirea şi lansarea celor mai noi cărţi apărute de sub tipar sau pe cale de apariţie. Iată textul documentului:

„Iubite în Christos frate!

Vasilie Pop, român, doctor a medicinei, a întors pre limba românească *Obstetricia,* adecă învăţătura de a moşi pruncul; care, trecînd prin censură, preste scurt voieşte a o dare la stampă.

Fără îndoială, cartè aceasta, mai vîrtos preoţilor noştri, în locuri unde nu se află moaşte esaminate şi aprobate, e foarte de folos, ca, după dătorie să le poată învăţa. Preţul cărţei va fi 6 fl. 15 cr.v.v., cu atîta adecă mai scumpă, findcă va cuprinde în sine şi 26 de figuri care, de la concepţie pînă după naştere, arată pre prunc în deschilinite posiţii sau forme.

Ladislau Gedeon, profesorul statisticei şi prodirectorul Academiei de aici au dat la lumină o carte morală în versuri ungureşti, subt titula *Hasznos mulatságok.* Cît e de frumoasă şi de folositoare această carte, din adăugata aici ÷ însemnare a celor ce se cuprind într-însa se poate cunoaşte. Deslegată, se vinde cu 1 fl. 30 cr.v.v.

Andrei Bosanyi, profesorul limbei greceşti în aceastaşi Academie au dat la tipariu *Gramatica limbei greceşti,* cu method bun şi regule în limba latinească, luminat tîlcuite; se cumpără cu 30 cr.v.v.

Îndemnăm, drept aceea, pre toţi preoţii eparhiei noastre ca aceste folositoare cărţi să le cumpere, trămiţînd deodată, pentru cele două mai de pre urmă, şi preţul lor, fiindcă se află tipărite, ieară pentru cea din antîi vor pune banii cînd o vor căpăta.

Episcop Samuil m.p.

Dat în Orade Mare, în episcopeasca noastră rezidenţie, 27 nov. (1)823.

[Adresa:] *De la episcopul greco-catholic a Oradiei Mari.* Iubitului în Christos frate Georgie Illyés, parachului şi protopopului Girişului şi asesorului Sîntului Consistorium. *La Giriş. Din deregătorie“.*

Neobişnuita scrisoare-circulară a lui Samuil Vulcan a făcut, într-adevăr, turul eparhiei, fiind semnată de luare la cunoştinţă, printre alţii, de protopopii: *George Illyés* din Giriş, *Ioan Borony* din Bedeu, *Ioan Vidray* din Santău şi *Gavril Şerban* din Sîntandrei. Ea aduce revelaţia profundă a unui act de cultură neobişnuit, altul asemănător nefiind pînă azi identificat, după cunoştinţa noastră. În lipsa ziarelor care să facă oficiul de publicitate, şi simţind nevoia acestui mijloc modern, Samuil Vulcan uzează de poziţia sa de arhiereu ascultat şi respectat, pentru a populariza cărţi profane, *impunînd* cumpărarea lor. Pe cît de departe este acest gest de comportamentul obişnuit al unui cap bisericesc, ca şi de litera canoanelor pe care acesta e dator să le urmeze, pe atît se apropie el de conduita luministului cu deschidere spre enciclopedism, spre ştiinţele pozitive. Scrisoarea e ca un paşaport de ieşire din mentalitatea medievală,

https://biblioteca-digitala.ro

contrariind chiar, la prima vedere, prin îndrăzneala ei: Samuil Vulcan recomandă „Ex Officio“ o carte de obstetrică, ştiinţă dacă nu condamnată, la 1823, de morala ipocrită a bisericii, dar cel puţin ocolită cu obstinată pudoare, apoi o carte cu cîntece de petrecere şi, în fine, o gramatică. În mod firesc, el recomandă cu predilecţie importanta lucrare a lui Vasile Pop, care însă n-a mai apucat să iasă de sub tipar. De remarcat e faptul că scrisoarea lui Vulcan conţine singura indicaţie despre alcătuirea unei cărţi de obstetrică în limba română, la 1823, care este pe departe cea mai veche preocupare de acest fel din istoria medicinii româneşti.

Am scos la lumină scrisoarea-circulară a lui Samuil Vulcan din 27 noiembrie 1823, pentru conţinutul ei completiv la reconstituirea peisajului luminist în cultura noastră modernă. Mesajul scientist pe care-l trimite de dincolo de vreme este, în plus, o dovadă a locului aparte pe care l-a ocupat Oradea în acest mare curent spiritual.

https://biblioteca-digitala.ro